

Acte públic de reconeixement a les dones i homes antifranquistes de l'Hospitalet

Ple extraordinari
al Saló de plens de l'Ajuntament

13 de juny de 1997
19,30 hores

Ajuntament de L'Hospitalet

A petició del grup **L'Hospitalet Antifranquista** de l'associació Centre d'Estudis de l'Hospitalet, l'Ajuntament de l'Hospitalet en sessió plenària i extraordinària proposarà aprovar la següent moció:

És per aquests motius, i en el convenciment que es recull el sentiment de la ciutat, que proposem que l'Ajuntament en Ple prengui els següents acords:

PRIMER

Expressar el nostre reconeixement públic a totes les persones de l'Hospitalet, tant les presents com les que ja ens han deixat, que amb la seva actitud varen contribuir decisivament al restabliment de la democràcia.

SEGON

Reconèixer que aquestes dones i aquests homes formen part indestriable del nostre bagatge històric més immediat i la seva lluita és un exemple per construir l'Hospitalet del futur en l'esperit de valors com la llibertat, la solidaritat, la diversitat i la tolerància.

TERCER

L'Ajuntament de l'Hospitalet es compromet a fer difusió d'aquests valors i de l'experiència històrica d'aquestes persones com un element més per construir amb les noves generacions una democràcia rica, plural i participativa.

QUART

L'Ajuntament de l'Hospitalet pren, en aquest acte, el compromís públic d'organitzar un concurs d'idees en temps prudencial, per tal que quedi a la ciutat un testimoni físic d'aquest homenatge popular als antifranquistes anònims de l'Hospitalet, en forma de monument o placa commemorativa en un indret públic de suficient relleu.

1. "Me queda la palabra"

GRUP DE RECERCA I ANÀLISI DE L'ANTI-FRANQUISME (GRALHA)

La segona part d'aquest llibre, *L'antifranquisme a l'Hospitalet. Repressió, clandestinitat i lluita*, pretén, essencialment, avaluar les característiques, el significat i el procés seguit per la resistència antifranquista i la lluita per les llibertats democràtiques a l'Hospitalet dels anys quaranta, cinquanta i seixanta. Un passat comú que les paraules, a través de la veu de les persones entrevistades, d'origen i perspectives diverses, escodrinyen i sospesen fent aflorar fins i tot aquells sentiments de frustració, de decepció, d'errors comesos, i també l'horror de l'angoixa generada per la por, que només la distància del temps fa possible d'alliberar.

Els capítols següents, vestits pels relats d'aquests homes i aquestes dones, ens fan evidents els trets més rellevants de la petjada de la dictadura franquista: l'exili, les represàlies, la repressió, la censura, la clandestinitat i les seves xarxes, les lluites des del moviment obrer, des dels moviments socials i culturals, i des dels partits polítics. Tot plegat inscrit dins les característiques pròpies de la ciutat de l'Hospitalet, condicionada al llarg de la seva història per la proximitat de Barcelona, per una població resultant de les diferents onades immigratòries del segle XX, per les intervencions especulatives de suburbanització i la manca de planificació urbana, i pel control absolut dels poders franquistes municipals, repressius, opressius i de censura envers el món del treball, el social i el cultural, i envers la vida quotidiana i la pròpia identitat nacional.

1.1. ANTECEDENTS DEL PROJECTE

El desembre de 1994, un grup de lluitadors i lluitadores antifranquistes de l'Hospitalet, amb la voluntat de rescatar de l'oblit i preservar la memòria històrica d'aquest període, es va començar a reunir per iniciativa de Jaume Valls. Amb la perspectiva de fer un recull de testimonis orals i alhora també de documents escrits i gràfics, van convocar l'Arxiu Històric de la ciutat (AMLH-AH).

El primer nucli va aglutinar persones de totes les tendències i sensibilitats polítiques, que durant els anys

3
GRUP DE PERSONES COMPROMESSES EN LA LLUITA ANTIFRANQUISTA A L'HOSPITALET, EN LA PRIMERA REUNIÓ AMB LA DIRECTORA DE L'ARXIU HISTÒRIC, CLARA CARME PARRAMON. SALA DE LECTURA DEL CC BARRADAS, DESEMBRE 1994.
FAMÍLIA GÓMEZ OLIVARES

del franquisme, des de la fàbrica, el barri, l'associació, la militància en un partit o un sindicat, van lluitar contra la dictadura i van obrir espais de llibertat. Així doncs, es va constituir el Grup promotor amb: Garcilaso Aguado, Antonio Barral, Jaume Botey, José Carrasco, Pepe Castellano, Pep Font, José Gutiérrez, Fina Martínez, Tomás Martínez, Mercè Olivares, Francesc Pedra, Antonio Ruiz i el mateix Jaume Valls. I més endavant: Antonio Ballesteros, Felip Gómez, José Hernández, Antonio Mayo, Luis Moreno Rojo, Josep Ribas, Maria Pau Trayner i Dolors Romero.

El juny de 1995 es va convocar un acte al Centre Cultural Barradas, a partir de llistes elaborades pel propi Grup promotor i pel CEL'H, amb la finalitat de crear un fòrum que aglutinés totes les persones que van tenir un paper actiu en la lluita antifranquista a la ciutat. En aquest acte, coorganitzat pel Grup Promotor, el CEL'H i l'Arxiu Històric, es va presentar el "Manifest fundacional"¹, i es van repartir butlletes d'adhesió entre el nombrosíssim públic que hi va assistir. En aquest acte es va fer palès que els objectius centrals del projecte eren, d'una banda, la recuperació de la memòria històrica i, de l'altra, el reconeixement públic del paper que van jugar aquests homes i aquestes dones per a la recuperació de la democràcia.

¹ Vegeu "Manifest fundacional". [d'íptic]. També trobareu les biografies dels membres del grup promotor. En: *L'Hospitalet Antifranquista. La transició democràtica*, CEL'H, 1996 (Quaderns d'estudi; 12)

4-5

PRESENTACIÓ DEL GRUP PROMOTOR
DE L'HOSPITALET ANTIFRANQUISTA,
DEL MANIFEST FUNDACIONAL I DE LA
CAMPANYA D'ADHESIONS,
EL 15.6.1995 AL CC BARRADAS. /
DÍPTIC AMB EL TEXT
BILINGÜE DEL MANIFEST.
CEL'H

El grup promotor, juntament amb altres adherits, es va constituir aquest mateix any 1995 com un "grup de treball" del Centre d'Estudis de l'Hospitalet (CEL'H) amb el nom "L'Hospitalet antifranquista", representat a la Junta de l'entitat, primer per Jaume Valls i després per Mercè Olivares.

1.2. CONSOLIDACIÓ DEL PROJECTE

Tot just iniciat el procés, es va fer evident la necessitat d'organitzar la recollida dels testimonis orals, tasca que va assumir l'Arxiu Històric (AMLH. AH) a proposta de la seva directora, Clara Carme Parramon, a més de la coordinació dels entrevistadors i les entrevistadores. La tria de les persones per entrevistar la va anar fent el grup L'Hospitalet antifranquista en base a l'acord general de cercar les persones que haguessin desenvolupat activitats antifranquistes a la ciutat abans de la dècada dels 70.

El resultat permet prendre en consideració: 1) les persones vinculades a la ciutat per la seva activitat antifranquista —la majoria immigrades— que ja s'havien compromès en accions de lluita als llocs d'origen, 2) les persones nascudes o residents a l'Hospitalet amb activitat antifranquista al propi territori, 3) els hospitalencs i les hospitalenques compromesos en la lluita als llocs de treball ubicats en altres poblacions de l'entorn metropolità de Barcelona.

Pel que fa les entrevistes, la majoria van ser realitzades per investigadors i investigadores del CEL'H que van col·laborar de manera voluntària amb l'Arxiu Històric i també per altres persones directament vinculades a l'Arxiu com: Montserrat Vilalta, Jordi Blasco, Pepi Prieto, Xavier Tejedor, Àngels Soto, Lurdes Perarnau, Dolors Romero i Núria Ribas. Una altra tasca realitzada per l'Arxiu ha estat la creació d'una col·lecció documental i una fonoteca a partir de les gravacions de les entrevistes, 45 en total, responsabilitzant-se el propi Arxiu de la seva transcripció i posterior tractament integral. Material oral i escrit dipositat a l'Arxiu Històric i a disposició del públic en general i dels investigadors i les investigadores en particular.

El grup **L'Hospitalet antifranquista**, vinculat al Centre d'Estudis de l'Hospitalet (CEL'H) des de l'any 1995 fins a l'any 2004, té la particularitat de ser la suma de múltiples voluntats i de ser un col·lectiu on tothom hi té cabuda, està fonamentat en dues premisses clares: *voler recuperar els valors propis de l'antifranquisme actiu i voler treballar per a la recuperació de la memòria històrica*. El gener de 2005 aquest grup crearia la seva pròpia associació amb el nom "El pont de la llibertat. L'Hospitalet Antifranquista".

De les activitats realitzades durant els primers anys a l'aixopluc del CEL'H, en destaquem alguns esdeveniments: la presentació del grup i del "Manifest fundacional", (15.6.1995); la taula rodona *La transició democràtica*, i la presentació de la publicació *Quaderns d'estudi, 12, L'Hospitalet antifranquista i la transició democràtica* (1.2.1996); una altra taula rodona, *Prensa i antifranquisme a l'Hospitalet* (27.5.1996).

El Ple extraordinari de reconeixement a les dones i els homes antifranquistes de l'Hospitalet en el saló de Plens de l'Ajuntament (13.6.1997) —llavors fet inèdit arreu de Catalunya—, la campanya d'adhesions al grup, recollida de signatures i suport econòmic en forma de subscripció per a la proposta d'escultura d'homenatge, *El pont de la llibertat* (1998, 1999, 2000), el nom de la qual el grup va adoptar en esdevenir associació; la col·locació de la primera pedra de l'esmentada escultura, projecte de l'artista Arranz Bravo (22.6.2001), i l'acte *Balanç i perspectives del grup L'Hospitalet antifranquista*, acompanyat d'una exposició gràfica, amb el lliurament d'un dossier a tots els assistents (14.1.2004).

Un seguit de tasques vers l'exterior ha caracteritzat el grup, com és la recerca de documents per anar complementant els fons de l'antifranquisme de l'Arxiu Històric, la col·laboració amb els serveis del CEL'H *Suport als Treballs de Recerca de Batxillerat i Investiguem l'Hospitalet* acceptant ser entrevistats pels estudiants, cosa que contribueix a la difusió, la dinamització i el creixement de la *Bdd de fons orals* del CEL'H. I, dins del

6-7
SALA DE PLENS DE L'AJUNTAMENT EL
13.6.1997, ACTE DE RECONeixEMENT
ALS LLUITADORS I LLUITADORES
ANTIFRANQUISTES. INTERVENCIÓ DE
JAUME VALLS AMB TOTS ELS MEMBRES
DEL CONSISTORI DRETS... /
ASPECTE DE LA SALA I DEL PÚBLIC
ASSISTENT A L'ACTE.
AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET

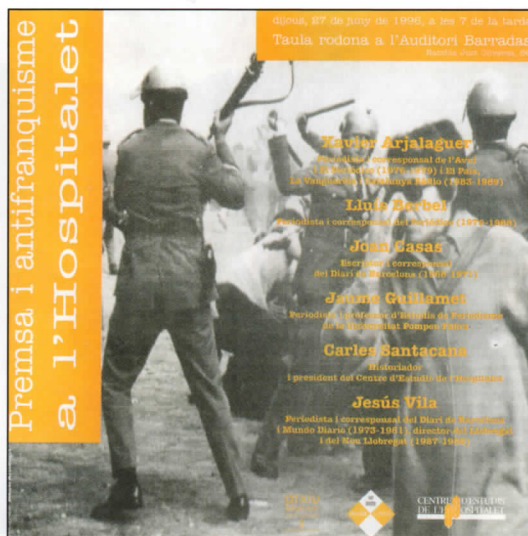
seu propi camp d'acció, contactes i coordinació amb altres grups, col·lectius i associacions de Catalunya i Espanya amb característiques similars assistint a congressos i trobades com les de la Gavilla Verde, *Los maquis en Santa Cruz de Moya* (Cuenca), i també incor-

8-9
COBERTA DE LA PUBLICACIÓ DEL
CEL'H, QUADERNS D'ESTUDI 12,
L'HOSPITALET ANTIFRANQUISTA.
LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA, PRESENTAT
L'1.2.1996 I DÍPTIC-PROGRAMA
DE LA TAULA RODONA: PREMSA I
ANTIFRANQUISMES, DEL 27.5.1996.
CEL'H

10-11
MAQUETA DE L'ESCUPTURA EL PONT DE
LA LLIBERTAT, PROJECTE DE L'ARTISTA
E. ARRANZ-BRAVO (18.5.1999). /
TIQUET DE PARTICIPACIÓ AL PROJECTE
D'ESCUPTURA, MITJANÇANT UNA
SUBSCRIPCIÓ POPULAR.
AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET /
CEL'H

porant-se a la Comissió Promemorial Democràtic, del departament de Relacions Institucionals de la Generalitat de Catalunya.

El Grup de recerca i anàlisi de l'antifranquisme del CEL'H (GRALHA), coordinat per Joan Camós i format per: Carme Cebrián, Manuel Domínguez, Josefina Gómez, Miguel Ángel Montón, Clara Carme Parramon, Pep Ribas i Paqui Soto, investigadors i investigadores del CEL'H, alguns dels quals ja havien participat en altres projectes similars de l'entitat, com el dels *Tallers d'història oral* dels barris hospitalencs².

L'objectiu del grup de treball ha estat analitzar històricament l'antifranquisme a l'Hospitalet utilitzant,

com a font principal els testimonis de les persones entrevistades que van actuar contra la dictadura franquista durant el període 1939-1970. L'enfocament d'aquest llarg període, explicat en la presentació, el trobareu dividit en dos grans capítols: *Els anys quaranta i cinquanta*, que fa referència a la repressió de la immediata postguerra i la resistència sociopolítica, i *Els anys seixanta*, que cobreix els canvis i les lluites dels moviments socials i polítics fins a l'inici del decenni de 1970.

La metodologia emprada s'ha basat en l'anàlisi col·lectiva de les transcripcions de les entrevistes —tasca que com ja s'ha dit va assumir l'Arxiu Històric—, alhora contrastada i contextualitzada bibliogràficament, seleccionant els criteris classificatoris d'agrupament que podien fer emergir millor l'anàlisi de les característiques de l'univers d'estudi.

Aquest treball d'anàlisi pormenoritzada de les entrevistes va facilitar uns dels propòsits del grup, que era la redacció dels 45 resums biogràfics de les 46 persones que apareixen al final del llibre, elaborats tenint en compte deu ítems: origen social i territorial de la família i el seu entorn; referències de la guerra, la postguerra i la repressió; el fet migratori; elements de formació (estudis, lectures, persones clau, escoles d'adults...); el procés de presa de consciència antifranquista; el món laboral; l'activisme social, cultural, polític i sindical; les idees i els valors pels quals van lluitar; i, per tancar, el coneixement del fet nacional català dels entrevistats i la seva relació amb aquest fet.

Pel que fa als anys de treball del GRALHA, no volem deixar d'esmentar el fet que l'experiència del treball col·lectiu ha estat molt enriquidora malgrat, potser, l'inconvenient de l'excessiva durada del projecte.

Per tal d'aproximar i visualitzar les variables personals més rellevants dels entrevistats i les entrevistades, s'ha elaborat un quadre final que contempla: data de naixement i lloc, data de decés³, estat civil i nombre de

² Vegeu els Quaderns d'estudi editats pel CEL'H: *Taller de Bellvitge*, *Taller del Gornal*, *Taller de Collblanc-la Torrassa*, núm. 9, 10 i 11, respectivament

fills, nivell d'estudis, professió, origen familiar a nivell socioeconòmic i d'ambient polític, presa de consciència antifranquista, any i lloc d'emigració, motius, arribada a l'Hospitalet, xarxa de relació política establerta, activitat política i sindical, actuacions i accions de participació antifranquista, detencions i presó, advocats defensors.

1.3. ANÀLISI DE LES CARACTERÍSTIQUES DE L'UNIVERS D'ESTUDI

Per facilitar-ne l'anàlisi, s'han diferenciat dos grups d'edat que tenen com a característica la participació activa en la Guerra Civil, de manera que l'univers d'estudi queda configurat per 46 persones: un primer grup de 14 nascudes entre el 1912 i el 1925 i que prengueren part activa en la guerra, i un segon grup de 32 nascudes a partir del 1926 que, tot i que en molts casos conserven records, siguin directes o indirectes, de la República o la guerra no hi varen participar activament.

De la totalitat de les 46 persones entrevistades, 13 són nascudes a Catalunya: 5 a Barcelona, 6 a l'Hospitalet i 2 a la resta de Catalunya, a Bellver (la Cerdanya) i el barri de la Mina de Sant Adrià del Besòs, concretament.

Gairebé tres quarts parts, 33 persones, són nascudes a la resta de l'Estat. 16 a Andalusia, 9 a Extremadura, 3 a Múrcia, 2 a Castella-la Manxa i el País Valencià, respectivament, i 1 a Galícia.

Exceptuant en Francesc Pedra, fill del proletariat català, la resta de persones entrevistades d'aquest primer grup procedeixen de famílies camperoles i jornaleres. Una vegada arribats a Catalunya, els homes van passar a treballar a la construcció o la indústria. Les tres dones d'aquest grup van treballar fent feines a les cases; De la seva banda, l'adrianenca Francesca Noes, de molt joveneta, fou minyona en una masia de la Mina per passar a fer de modista a l'Hospitalet una vegada retornada de l'exili.

GRUP NASCUT ENTRE 1915 I 1925. ANY DE NAIXEMENT I LLOC D'ORIGEN

1. 1900, la Mina, Besòs (Barcelonès): Francesca Noes
2. 1902, Torrehermosa (Badajoz): Victoriano Ramos
3. 1912, El Bosque (Cádiz): Diego Corrales
4. 1914, Barcelona: Francesc Pedra
5. 1916, Cartagena (Múrcia): Carmen Díaz
6. 1917, Tamurejo (Badajoz): Avelino Agudo
7. 1919, Villarobledo (Albacete): Luis Moreno
8. 1920, La Capilla (Badajoz): Dionisio Muñoz
9. 1920, Motril (Granada): Francisco García
10. 1920, Fonsagrada (Lugo): Modesto Cancio
11. 1921, Jaén: Felipe Cruz
12. 1921, Cambil (Granada): Pura Fernández
13. 1921, Antequera (Málaga): José Muñoz
14. 1923, La Campana (Sevilla): Antonio Ballesteros

12-13

REUNIÓ DEL GRUP L'HOSPITALET ANTIFRANQUISTA AMB EL GRALHA AL PATI DEL CEL'H, ENTRE ELS QUAIS: PAQUI SOTO, MA PAU TRAYNER, JAUME VALLS, GARCILASO AGUADO, JOAN CAMÓS, TERESA GIMÉNEZ I ANTONIO BALLESTEROS. / JAUME VALLS AMB ALTRES MEMBRES DEL GRUP I EL PRESIDENT DEL CEL'H CARLES SANTACANA, REBUTS PEL, LLAVORS, PRESIDENT DEL PARLAMENT, JOAN REVENTÓS. CEL'H

³ Francesca Noes va morir el 1972. Els darrers anys ens han deixat: Avelino Agudo, Antonio Dubizón, Diego Corrales, Josep Cutillas, Felipe Cruz, Carmen Díaz, Antonio Dubizón, Pura Fernández, Francisco García, José García, Francesc Pedra, Victoriano Ramos, Andreu Trias, i en Luis Moreno Rojo el passat 22 d'abril de 2007

14-15

VISITA DE L'ALCALDE CORBACHO I EL
REGIDOR MUÑOZ A PURA FERNÁNDEZ,
L'ANY 1998; DES DE L'ESQUERRA:
MORENO ROJO, HERNÁNDEZ, MUÑOZ,
ROSA, PURA, CORBACHO, VALLS,
RIBAS I DOLORS ROMERO. /
EL REGIDOR J. V. MUÑOZ AMB
LOLA PEÑALVER DURANT UN ACTE DE
RECONeixEMENT A FRANCESC PEDRA I
A LA COORDINADORA DE JUBILATS,
PRINCIPI DELS ANYS VUITANTA.
AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET

L'escolarització va ser més aviat minsa, si no inexistent, en tot el grup, com correspondria a les persones de les classes populars nascudes dins dels dos primers decennis del segle XX al país. Així, Diego Corrales mai va anar a l'escola, sinó que de jove va aprendre a llegir i escriure pel seu compte. Francesc Pedra tampoc no va anar mai a escola, aprenent-ne a casa en l'ambient familiar, Victoriano Ramos, també sense estudis, i Carmen Díaz, que va aprendre a llegir a casa seva, va anar a escola entre els 7 i els 8 anys.

Pura Fernández va aprendre a llegir a la presó, als 47 anys. Dionisio Muñoz mai va anar a l'escola: *Mi colegio fue el campo*. Francisco García i Felipe Cruz tenien estudis primaris, que Francisco García recorda així: *Un día al colegio, otro a por hierba o a por leña... Esos eran los estudios que podíamos tener*. Luis Moreno havia estudiat fins a tercer de batxillerat i quan esclatà la guerra amplià els seus coneixements a la presó amb l'ajut de

companys universitaris i catedràtics empresonats amb ell fins a l'any 1947. José Muñoz tampoc no va anar mai a l'escola. Antonio Ballesteros sí, que anà a l'escola, fins i tot tenia classes particulars que els seus avis pagaven en espècies: *Yo, al profesor que tenía, siempre le llevaba un cuarto de kilo de carne o una sesada, en fin algo, cosas extraordinarias para que aparte me diera a mí otra lección*.

Ahora cal remarcar que tothom és conscient del valor de la cultura, del saber, de la saviesa que dona la vida i sobretot de la importància que ha tingut la pròpia militància com a factor intrínsec de formació. Al mateix temps, en bastants casos es posa de manifest que el fet de sortir del poble, d'un lloc sense perspectives i amb un fort control social, i anar a la ciutat, un lloc obert i amb més llibertat individual, va ser un factor d'enriquiment personal. Tothom dona importància a la cultura escrita i, d'una manera o d'una altra, manifesta que el fet d'estar informat, conèixer i saber és una forma de poder.

A causa de la derrota de la República, les dues persones nascudes a Catalunya d'aquest grup, Francesca Noes (PSUC) i Francesc Pedra (CNT), marxaren a l'exili el 1939. Diego Corrales, Luis Moreno, Dionisio Muñoz, Francisco García, Victoriano Ramos i José Muñoz foren internats als seus llocs d'origen en camps de concentració franquistes. Avelino Agudo i Carmen Díaz van ser empresonats tres i dos anys, respectivament.

Una vegada a l'Hospitalet, Avelino Agudo fou empresonat tres mesos l'any 1968. Felipe Cruz patí quatre detencions i sumà tres anys i tres mesos de presó. Pura Fernández fou detinguda entre el 1967 i el 1968, i va estar tres mesos a la presó de dones de Barcelona. És a dir, d'un grup de tretze persones, trobem que onze foren represaliades directament per la dictadura: exili o privació de llibertat. La repressió, però, no eren només empresonaments i detencions. La inestabilitat laboral, els acomiadaments, fruit de l'activitat reivindicativa sindical, formaren part també d'una duríssima repressió que, naturalment, repercutia en la vida de tota la família de les persones entrevistades.

Tots van arribar a Catalunya i a l'Hospitalet a una edat adulta. Només quatre tenien entre vint-i-cinc i vint-i-vuit anys, la resta ja havien passat la trentena o més. Coincideix que els quatre més joves van immigrar a la dècada dels quaranta. La resta es reparteix entre el 1950 i el 1968. Cinc persones, gairebé la meitat dels nascuts fora de Catalunya, van haver de viure els primers temps en una de les nombroses barraques que poblaven la perifèria de les ciutats industrials aquells anys: Montjuïc, Can Tunis, la Bomba.

La presa de consciència política

En el marc de la variabilitat que evidentment suposen les experiències personals, els eixos comuns que determinen l'adquisició de consciència antifranquista de les persones entrevistades són dos: l'ambient familiar i l'entorn immediat en el qual van néixer i créixer, i el món del treball. Tanmateix, ambdós elements es desenvolupen en un context històric general que incidirà fortament en els processos d'adquisició de consciència política.

El fet de viure la República o la guerra amb unes edats o unes altres, o de no haver-les viscut introdueix elements diferencials de pes, de tal manera que ha estat la classificació en els dos grups d'edat presentats la que ens ha permès de detectar unes característiques comunes en el procés de presa de consciència política entre les persones nascudes abans del 1926. Són trets específics que no comparteixen amb els que van néixer posteriorment. Ens referirem, en primer lloc, al que anomenem el primer grup d'edat.

Per a les persones nascudes abans del 1926, es podria parlar d'una consciència revolucionària que es construeix en el temps de la República o la guerra, on participaren activament, i neix primerament, per les condicions d'explotació al lloc d'origen. Antonio Dubizón ho expressa així: *En los años cuarenta pasaba mucha hambre, con la República más, pero teníamos libertad*. En alguns casos, la seva forma d'actuar recorda la tradició del bandolerisme andalús: algú ingressa a la presó per robar un porc o una gallina. Tothom va ingressar en organitzacions de classe. També s'ha de vincular a la

16-17
L'AJUNTAMENT I EL GRUP, DESPRÉS DEL
PLE DEL 13.6.1997, VAN VISITAR ELS
ANTIFRANQUISTES DE MÉS EDAT.
A LA FOTOGRAFIA EL DOMICILI DE
CARMEN DÍAZ AMB A. MAYO,
EL REGIDOR MUÑOZ, J. VALLS,
L'ALCALDE CORBACHO,
LA CARMEN, T. GIMÉNEZ, P. MASSANA,
G. AGUADO, P. RIBAS
I A. BALLESTEROS. /
CARMEN DÍAZ CONVERSANT AMB UN
COMPANY EN UN DELS ACTES DEL GRUP.
AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET

cultura de lluita per la terra sentida a nivell de tot l'Estat, que durant la República fou un element clau dels projectes de les esquerres (Reforma Agrària del 1932), tant des de la Federació de Treballadors de la Terra (UGT) com des de la CNT.

Durant la República, tothom va participar en l'organització de classe que hi havia al poble, era la manera de manifestar la seva resposta a la injustícia social. L'ambient local, sobretot rural, estava absolutament polaritzat.

En temps de la República o la guerra, segons l'edat, militaven políticament: al PSOE (Luis Moreno), la CNT (Francesc Pedra), primer la CNT i després el PCE (Diego Corrales), les JJSS (José Muñoz i Felipe Cruz) i el PCE (Carmen Díaz i Victoriano Ramos). Altres, iniciada la guerra i a 14 o 15 anys, s'incorporaren a l'exèrcit popular de la República.

18-19

TAULA RODONA: PREMSA I
ANTIFRANQUISME A L'HOSPITALET
A CC BARRADAS. A PRIMERA FILA,
J. HERNÁNDEZ, C. DÍAZ, F. PEDRA,
J. BOTEY I M. OLIVARES./
FELIP GÓMEZ (DRETA) AMB DIVERSES
PERSONES ADHERIDES AL GRUP
L'HOSPITALET ANTIFRANQUISTA.
CEL'H

Per a aquesta primera generació, la guerra és el punt de referència, per l'experiència de les armes i l'enfrontament amb la mort. Les persones que es trobaven en territoris ocupats pels franquistes a l'inici de la guerra visqueren des del primer moment una implacable repressió. Tothom, després del que va viure a la guerra, tindria consciència de com els franquistes van aconseguir el poder i que no estarien disposats a perdre'l.

Moltes persones passen entre 8 i 10 anys de guerra, camps de concentració, batallons de càstig, i presó. És el cas d'Avelino Agudo, empresonat fins a l'any 1946 entre Zamora, Madrid, Càceres, Sevilla i Cadis. Carmen Díaz, uns dies al camp de presoners a Alacant, detinguda el mateix 1939, dos anys a la presó. Luis Moreno, després de la Batalla de l'Ebre, viu el final de la guerra a Barcelona, afusellat el pare el 8 de maig de 1939 a Villarobledo (Albacete), és detingut a Tarancón (Cuenca) i portat per la guàrdia civil fins al seu poble, i des d'allí a Albacete (Consell de Guerra) i després a les presons de San Vicente (Albacete), Chinchilla i San Miguel de los Reyes. Francisco García, després dels tres anys de guerra, en passa quatre més entre el camp de concentració, els batallons disciplinaris i el regiment militar.

En acabar la guerra, les experiències viscudes, la por, la sensació d'estar sempre vigilats, a uns els portarà a mantenir el silenci més absolut durant molts anys, com Luis Moreno Rojo, que ens diu: *Mi vida antifranquista puede decirse que fue un auténtico calvario y un auténtico misterio, porque yo no podía hacer nada... tenía que tener mucho cuidado*. Altres participaran des del primer moment en la lluita contra el franquisme, però tothom tindrà com objectiu vital acabar amb el règim.

Totes les persones que varen participar en la guerra van marxar del poble per "raons polítiques", atès que la repressió es manifestava de manera diferent en els nuclis petits. Alguns foren desterrats (Luis Moreno Rojo), altres obligats a fugir (Felipe Cruz, Carmen Díaz, José García), altres pressionats per la vigilància i la manca de llibertat dins del poble, com Dionisio Muñoz, que diu: *Allí (en el pueblo) estábamos muy vigilados... sabíamos quienes éramos, nos podíamos reunir muy poco... Así estuvimos hasta el año 64, que me vine aquí*. Altres, com Diego Corrales, a l'època d'activitat dels maquis (40-50), tenien la seguretat que serien acusats de complicitat, i Dionisio Muñoz hi participà ajudant a creuar el riu Bidasoa cap a França, i també Carmen Díaz, al llarg del seu itinerari migratori de fugides portant subministraments a les muntanyes de Granada.

Fins i tot el passat polític, personal o familiar dels que van marxar del poble per necessitat econòmica pesava d'una manera especial, sobretot quan la seva actitud vers les autoritats locals era d'oposició manifesta, negant-se a participar en els actes religiosos del "nacional-catolicismo" local (Garcilaso Aguado). En definitiva i com és sabut, l'àmbit tancat rural podia establir mecanismes més eficaços de control social i polític.

Carmen Díaz ho resumia així: *La cuestión primordial era sobrevivir y escaparte del enemigo. Eso era lo fundamental... El que más y el que menos estaba huyendo, el que no tenía miedo, y el que no estaba con el alma en un hilo, porque de un momento a otro podían venir a detenerlo*.

GRUP NASCUT ENTRE 1926 I 1949. ANY DE NAIXEMENT I LLOC D'ORIGEN

15. 1926, Mazarambro (Toledo): Garcilaso Aguado
16. 1926, Guadix (Granada): Francisco Hernández
17. 1927, Palma del Río (Córdoba): Antonio Dubizón
18. 1927, Alicún (Granada): José García
19. 1929, l'Hospitalet (Barcelonès) Andreu Trias
20. 1930, Bellvís (Lleida): Jaume Valls
21. 1931, Barcelona: Josep Cutillas
22. 1931, Osuna (Sevilla): José Carrasco
23. 1932, Palma del Río (Córdoba): Antonio Ruiz
24. 1933, Nochadio (Granada): Matías Castell
25. 1934, Zarza Capilla (Badajoz): Claudio Ruiz
26. 1935, l'Hospitalet (Barcelonès): Francesc Ribas
27. 1936, Coronil (Sevilla): Julián Sánchez
28. 1938, Antella (Ribera Alta): Felip Gómez
29. 1939, Set Aigües (la Foia de Bunyol): Gonzalo Montesinos
30. 1940, La Victoria (Córdoba): Faustino García
31. 1940, Villar del Rey (Badajoz): Antonio Mayo
32. 1941, l'Hospitalet (Barcelonès): Mercè Olivares
33. 1942, Villar del Rey (Extremadura): Julio Morera
34. 1942, Barcelona: Vicenç Estévez
35. 1942, l'Hospitalet (Barcelonès): Josep Ribas
36. 1943, Totana (Murcia): Tomás Martínez
37. 1943, Zarza Capilla (Badajoz): Eusebio Ruiz
38. 1943, Cartagena (Murcia): Pedro García
39. 1943, la Torrassa (l'Hospitalet, Barcelonès): Josep Font
40. 1944, Zahinos (Badajoz): Juan Manuel Rodríguez
41. 1944, Santa Eufemia (Córdoba): Aureliano Caballero
42. 1945, Baena (Córdoba): Juan Manuel Serrano
43. 1945, l'Hospitalet (Barcelonès): Joan Soto
44. 1946, Barcelona: Josep Maria Casellas
45. 1948, Barcelona: Jaume Miró
46. 1949, Villa del Rey (Badajoz): Ángel Morera

De les 32 persones entrevistades, 21 (66%) van néixer fora de Catalunya, i Andalusia és el lloc de procedència majoritari (10 persones), seguit d'Extremadura (6 persones), Múrcia (2 persones), País Valencià (2 persones) i Castella-la Manxa (1 persona).

De les 11 persones nascudes a Catalunya, 6 són de l'Hospitalet, i la Mercè Olivares i en Joan Soto són filla i

fill de famílies arribades a Catalunya al primer terç del segle XX; 4 van néixer a Barcelona i 1 a Bellvís.

El perfil socioeconòmic familiar de les persones entrevistades nascudes fora de Catalunya respon al de membres de famílies camperoles adscrites al proletariat rural o el sector de petites propietats familiars. Entre les persones nascudes a Catalunya, quatre responen a aquest mateix perfil (Jaume Valls, Andreu Trias, Francesc Ribas i Pep Ribas).

A diferència del primer grup d'edat, el factor principal d'emigració del qual fou la repressió política i social als llocs d'origen, entre les persones entrevistades del segon grup d'edat, l'emigració fou més per motius econòmics, però també per aconseguir promocionar-se professionalment, per provar noves expectatives de vida, etc. El nivell d'estudis d'aquest col·lectiu no presenta la mateixa homogeneïtat que el primer grup, tot i que la tendència majoritària és la d'haver assolit només estudis primaris, la qual cosa és també representativa de la situació de l'educació al conjunt de l'Estat fins ben al final del segle XX. Les circumstàncies socials i econòmiques de les respectives famílies van ser determinants en les possibilitats d'estudi. La preocupació per assolir un cert nivell cultural es reflecteix en el fet d'haver estudiat, en graus diversos, de grans. Alguns varen tenir la sort de poder anar a escola en temps de la República, Garcilaso Aguado formà part d'aquesta minoria: *...fui a la escuela pública todo el tiempo de la República, recibí una formación bastante buena... Creo que fue en unos momentos, quizás de las mejores obras que hizo la República fue en el campo de la educación, y por suerte aproveché aquella oportunidad.*

Altres persones mai pogueren anar a escola i tingueren una formació autodidacta (José García, Antonio Dubizón, Aureliano Caballero). No va ser infreqüent el fet de començar a treballar sent un nen, com Tomás Martínez, que s'inicià en el món laboral als nou anys, i l'aprenentatge tenia lloc aleshores en escoles nocturnes en sortir de la feina. Mercè Olivares també recorda que anava a escola al final de la jornada: *...por la noche iba al colegio Pompeya a aprender las cuatro cosas básicas, por-*

20-21

MERCÈ OLIVARES I ANTÒNIA CASELLES
ENTRE EL PÚBLIC QUE VA ASSISTIR
A L'ACTE DE CONSTITUCIÓ DEL
GRUP L'HOSPITALET ANTIFRANQUISTA. /
GARCILASO AGUADO, MEMBRE DEL
GRUP PROMOTOR AMB ALGUNS
ASSISTENTS A L'ACTE DEL
15 DE JUNY 1995.
CEL'H

que luego no volví a estudiar. Claudio Ruiz, José Carrasco o Faustino García no superaren els dos anys d'escolarització, i García explica: *Estuve en la escuela dos cursos, luego aprendí a leer y escribir detrás de los cerdos, guardando cerdos y yendo por la noche a escuela*. Eusebio Ruiz, que va anar a escola fins als 9 anys, recorda algunes anècdotes ben il·lustratives del context de l'època: *Prácticamente me enseñaron poco (...) pero lo que me enseñaron fue a cantar el Cara al Sol*. I coincideix amb el seu germà Claudio quan afegeix: *...Y a rezar*. Consignes, gestes bèl·liques dels guanyadors, cançons: *...eso nos lo sabíamos de memoria, aunque las matemáticas casi no las aprendí*.

De joves, Pep Ribas i Andreu Trias van accedir a estudis de formació professional, i Jaume Miró i Joan Soto van cursar estudis superiors. De les altres persones, una majoria estudià entre els 9 i els 13 anys, assolint els estudis primaris. Això no treu que la voluntat de superació portés a tothom a millorar els seus coneixements, sigui de manera autodidacta, com Claudio Ruiz, que sense pràcticament haver anat a escola afirma: *He leído... casi todo, a Machado, Neruda, Trosky...*, o sigui estudiant d'adults, com Tomás Martínez, que obtingué el certificat d'estudis

primaris a l'escola d'adults de Can Serra a final dels setanta, o com Julio Morera, que estudià graduat social a partir dels trenta anys; com Pep Ribas, que es llicencià en història als cinquanta anys, o com Garcilaso Aguado, que també de gran obtindria la llicenciatura en literatura i llengua franceses, o com Julián Sánchez, que assolí la titulació de mestre industrial.

La presa de consciència

Recordem que els dos eixos entorn als quals es configura la consciència antifranquista de les persones entrevistades són:

Adquisició d'un primer estadi de consciència antifranquista mitjançant experiències familiars i del seu entorn immediat. Desenvolupament d'aquesta consciència antifranquista en el món del treball.

Aquests dos trets que podem considerar comuns tenen fonamentalment dues causes principals, una que és inherent a l'absència de llibertats en les relacions de producció capitalista i una altra que és també inherent a tot tipus de règim polític dictatorial, com és el franquisme. Es tracta de l'explotació laboral de les classes populars, tant rurals com urbanes, per les classes dominants i la repressió ideologicopolítica de la dictadura franquista.

Les dues qüestions s'entrellacen, ja que d'una banda el règim neix com a resposta de les classes dominants davant del perill que els suposa la possibilitat de veure reformades les estructures socioeconòmiques i, de l'altra, aquestes estructures i les seves relacions de producció es veuen reforçades i intensificades sota el paraigua de la dictadura.

La presència del record de la Guerra Civil, sigui directa o indirectament, plana sobre totes les persones entrevistades. Un exemple en seria el que ens diu Antonio Ruiz, nascut el 1932: *cuando la Guerra Civil española, que yo no me acuerdo de nada, ¿eh?, pero mis hermanas me decían cuando el pueblo estaba ocupado por los trabajadores. Luego vino la derecha y hubo buena refriega,*

*entonces gorda. Desde Palma del Río se mataron aproximadamente unas 1.600 o 1.700 personas. En otros momentos de la entrevista, refiriéndose a las personas con más edad también recuerda: (...) de allí algunos habían hecho la Guerra Civil. Eran personas mayores, claro, todos mayores. Entonces ellos explicaban sus anécdotas, los que habían pasado la guerra ¿no? Y a mí eso se me quedó muy adentro, muy adentro. I en un altre moment diu: Todo esto te lo explico porque me lo explicaban ellos; no porque yo lo haya vivido, ni muchísimo menos. Hi ha poques diferències amb el que explica, per exemple, Felip Gómez, nascut, sis anys després, el 1938, que afirmava a la seva entrevista: *el meu pare tenia camps per fer plantar arròs, i recordo que el meu pare llogava aquest home del partit comunista, i el llogava al temps de la sega, i mentre feien el cigarro, que paraven a descansar, es parlava de política. I això se'm va quedar molt.**

D'altres tenen un record molt present de la Guerra Civil, com Garcilaso Aguado, Andreu Trias o Jaume Valls. Quan esclata la guerra, els tres tenen 10, 7 i 6 anys, respectivament. En el cas de Garcilaso Aguado, es tracta d'una persona amb una llarga tradició socialista a la família: el seu avi havia estat membre de la UGT i primer president de la casa local del poble, i el seu pare havia estat secretari de la mateixa casa del poble i de la Federació de Treballadors de la Terra local durant la Segona República. Després de la guerra, el pare passaria set anys a la presó. És interessant remarcar que Garcilaso Aguado té present la Revolució d'Octubre de 1934 i el Bienni Negre, ja que aquests fets el porten a afirmar que des d'aquells anys es podria dir que era antifranquista, perquè Franco era cap d'Estat Major, amb Gil Robles com a ministre de la Guerra. Durant la guerra fou militant de les JSU.

Jaume Valls fa referència a la situació provocada per la guerra com un dels primers records de petit: *les primeres imatges que tinc de petit és de 6 anys, als 6 anys va vindre la Guerra Civil, i això impactava... Lo dels mítings de la plaça, lo dels soldats, lo de l'efervescència, la moguda que hi havia, i llavors l'entusiasme que hi havia... jo encara ho tinc gravat. És una cosa que em va quedar.*

En aquests testimonis hi ha unes bases socioideològiques d'adquisició de consciència política que la pròpia conjuntura converteix en antifranquista. Aguado, ja el 1937 està a les JSU, i Jaume Valls, als 15 anys i gràcies a un company de feina, llegeix Kropotkin. D'aquest company en Jaume comenta: *em va explicar que el món no era tal com ho vèiem, que era diferent.* Aquests són exemples que posen de manifest que el record de la Segona República i la Guerra Civil és present entre els que eren nens quan s'inicià la guerra; òbviament, els que van néixer després, no en tenen cap experiència personal, només en tenen records indirectes. Un element clau per entendre com s'articula un primer estadi de consciència no estructurada i amb un cos ideològic poc definit és la percepció de la repressió ideològica —política generalitzada— i sobretot la identificació amb els familiars republicans represaliats.

El pes de l'ambient familiar i de l'entorn immediat l'il·lustra molt bé una consideració de Jaume Miró: *Els nens d'aquella època ja teníem la memòria de la família, que li transmetia la situació del país, de què hi havia, i que si t'enganxaven quedaves en una situació molt difícil per molts anys.*

En la majoria de persones entrevistades es produeix el cas de tenir familiars directes amb una ideologia significativament d'esquerra o simplement republicana, familiars que en certs casos van formar part de l'exèrcit republicà durant la Guerra Civil, ja sigui militant en una organització política o simplement com a combatents sense adscripció política concreta, com és el cas dels mobilitzats, que sense haver realitzat activitats polítiques i sindicals durant el període republicà i durant la guerra, tenen simpaties republicanes.

Després, la injustícia intrínseca de la dictadura portà les persones entrevistades a constatar, des de petits, la desigualtat com a experiència personal. Observen que hi havia persones que són "afectes" al règim que tenien un nivell de vida més elevat i, per contra, la pròpia família o altres de l'entorn social passava penúries econòmiques. Així, Pep Ribas comenta: *un dels moments clau que jo veia que pertanyia a un grup que no tenia els pri-*

22-23

TAULA RODONA DE L'1.2.1996:
LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA. A PARTIR
DE L'ESQUERRA: PEPE CASTELLANOS,
ANDREU MAYAYO, CARLES SANTACANA,
JAUME VALLS I J. L. MARTÍN RAMOS. /
CLAUDIO RUIZ I ALTRES COMPANYYS
OMPLINT LA BUTLLETA D'ADHESIÓ
AL GRUP, EL 15.6.1995.
CEL'H

vilegis que tenia un grup minoritari, era el dia de Reis. D'altra banda, observa que els companys d'escola que passaven més dificultats econòmiques dins de l'àmbit general d'escassetat, eren, "casualment", fills d'exiliats. Així, al fet familiar concret, s'afegia la palpació d'una realitat que envoltava l'entorn, (amics, veïns, municipi en general). Felip Gómez recorda que, amb la seva família i altres veïns del poble visitaven a la presó, un veí antic responsable polític del PCE durant la Segona República.

A aquesta realitat s'han d'afegir les opinions i les actituds que s'observaven dins dels cercles familiars reduïts. S'escoltaven narracions de persones de més edat sobre la Segona República i la Guerra Civil, i amb el pas dels anys s'adquiria la consciència que les injustícies socials estaven lligades a la identitat del Règim. Mercè Olivares explica com va adquirir un primer nivell de consciència en constatar que el govern de Franco no era bo per als treballadors. És consciència adquirida, no només per les pròpies experiències sinó també pels missatges familiars: *En mi casa era claro que a Franco no se le quería (...). Una persona que había quitado un régimen... eso sí lo habían explicado en mi casa, que la*

República era una cosa que la gente quería y que Franco había quitado este tipo de gobierno. S'arriba així a la conclusió d'una dicotomia insalvable entre Segona República i Franco, s'obté la percepció que són termes intrínsecament oposats.

D'altra banda, la repressió general era percebuda d'una manera més directa a través de situacions o incidents molt concrets; així, Jaume Valls explica: (...) *tinc una anècdota que em va marcar, em va marcar enormement (...). El alcalde, que a la vegada era el jefe de la Falange, un estanquer (...). Va vindre l'estanquer aquest en plena missa, en plena missa mentre el capellà feia la seva cerimònia, passa per davant, ve de frente a nosaltres i li fot una hostia grossa, grossa, grossa a un xaval que el seu pare era el president del Comitè de la República (...). Però pegaren a un sol. A llavors també de rebote, també me va pegar a mi i va pegar a un altre, i la reacció va ser instantània, de dir "collons, què hem fet perquè ens vingui a pegar aquest tio? Què s'ha cregut?". I a partir d'allí ens vam alçar de missa, en plena missa, i vam fotre el camp i no hi vam tornar, no hi vam tornar mai més. Potser això va ser d'aquestes garrulades que et desperten, que dius "hostia! aquí els que manen s'ho fan creure, encara, són prepotents!".*

Experiències com aquesta fan la sensació real d'indignació davant del poder, es percep la prepotència de les autoritats i els "afectes" al Règim, i també la conjunció entre església, militars i Falange. Jaume Valls explica que Bellví, l'any 1944, va patir una ocupació militar amb uns efectius de 3.000 soldats, xifra ja de per si significativa, però més encara si tenim en compte que el poble no tenia més de 2.000 habitants.

La percepció de la por en l'ambient és un altre tret generalitzat. Jaume Miró expressa com la gent sabia que realitzar qualsevol manifestació contrària al Règim comportava conseqüències negatives, sensació de por, de ser escoltat per algú. Aquestes percepcions originen una primera consciència social, no estructurada o elaborada, i entre persones nascudes a Catalunya s'hi ha d'afegir la formació del sentiment nacional català, com diu Vicenç Estévez fent referència a l'Institut Sanz Orrio:

...vam fer un grupet. Ens vam donar compte que a més a més (...) érem catalans. Cony! Si parlem diferent amb els profes!. També Andreu Trias i Valls, que fou uns dels pioners locals en el terreny de la resistència cultural, diu: Jo he ballat sardanes apuntat per metralletes tant a la plaça Sant Jaume com a Montserrat.

És doncs un fet generalitzat que en el segon grup d'edat foren l'ambient familiar i les primeres experiències personals de l'entorn immediat els àmbits on es van posar les bases per a un posterior desenvolupament d'aquesta consciència antifranquista que finalment es canalitzà mitjançant el compromís sociopolític, procés en el qual la inserció en el món del treball industrial tindria un pes destacat, un pes determinant en el cas d'en José Carrasco, l'única persona entrevistada que no es va trobar envoltada d'un ambient familiar d'esquerres, republicà.

Un compromís que portaria deu de les persones entrevistades a patir la repressió directa, és a dir, a ser detingudes per la policia franquista. Antonio Ruiz, que ja havia estat detingut al seu lloc d'origen (Palma del Río), fou detingut a Bellvitge l'any 1972; Matías Castell fou detingut l'any 1970 al Masnou; Gonzalo Montesinos patí dues detencions, l'una l'any 1970 i l'altra l'any 1975, passant dos mesos a la presó Model; Julio Morera fou detingut dues vegades el 1975; Tomás Martínez, el 1975; Juan Manuel Rodríguez el 1974 i també el 1975, que va anar a la presó; Josep Ribas fou detingut els anys 1959 i 1969, en què complí un mes a la Model; Jaume Valls fou detingut quatre vegades, els anys 1968, 1969, 1971 i 1976, complint cinc mesos de presó l'any 1969; Pep Font i Vicenç Estévez foren detinguts l'any 1962 i passaren un any a la presó; Antonio Mayo s'hagué d'exiliar quatre mesos a França l'any 1970; i en Faustino García va ser represaliat laboralment, 14 feines diferents en 12 anys.

A tall de conclusió

En la majoria de persones entrevistades, tant en el primer grup com en el segon, és predominant el fet immigratori i la seva pertinença a les classes subalternes rurals.

24

JAUME VALLS AMB EL GUARDÓ DEL PREMI D'HONOR (PREMI CIUTAT DE L'HOSPITALET, 1998), LLIURAT PEL CANTANT I COMPOSITOR RAIMON AMB L'ALCALDE DE LA CIUTAT. AJUNTAMENT DE L'HOSPITALET

D'altra banda, si en el primer grup d'edat —nascuts abans de la Guerra Civil—, la majoria mai no va anar a escola, en el segon grup la majoria van cursar estudis primaris. En els dos casos la formació autodidacta ha estat un element clau.

La presa de consciència del primer grup ve definida ja en temps de la Segona República, tothom ja militava en organitzacions politicosindicals. L'ambient familiar i l'explotació social i econòmica en foren els elements catalitzadors. La guerra n'és el punt de referència, i emigraren per raons polítiques. Patiren multitud de formes de repressió, i el fet de fugir va formar intensament part de les seves vides durant un seguit d'anys.

Les persones que van néixer al període 1926-48 de molt joves iniciaren el procés d'adquisició de consciència antifranquista. El fet familiar i social apareix com a factor determinant. Desenvoluparen la consciència política i social al món laboral. La migració va ser per motius econòmics, de promoció professional.

Així, es produeix una equiparació de la lluita antifranquista amb la lluita anticapitalista, i són protagonistes de l'articulació del moviment obrer dels anys seixanta i del moviment veïnal posterior.

(Sello de la Delegación de Abastecimientos)

LIBRE 182/71

Colección de Cupones

RACIONAMIENTO

TERCERA CATEGORIA

Primer Semestre 1952

N.º 920122

Serie B 1